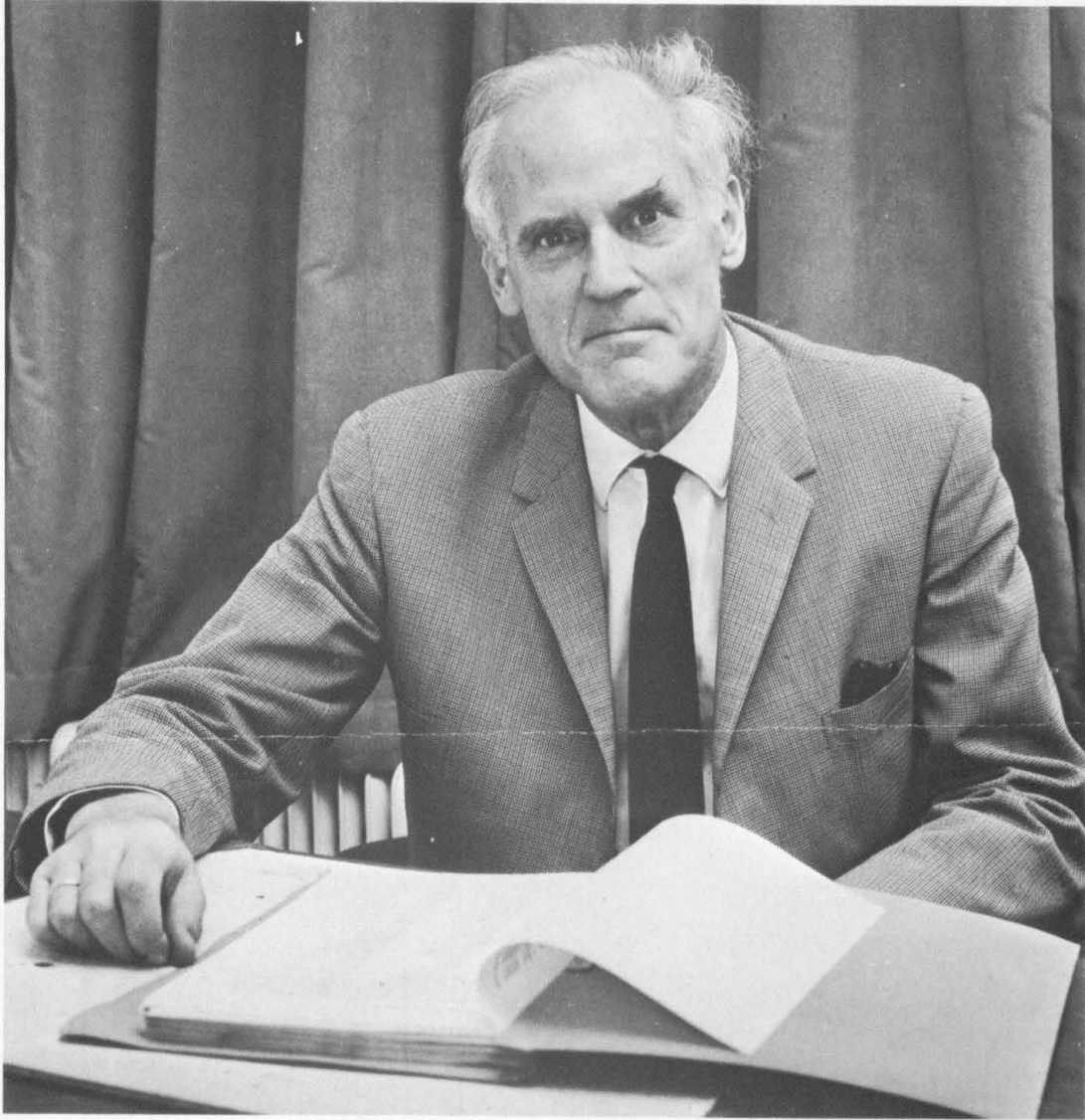

Citation:

P.J. Meertens, Levensbericht K.H. Heeroma, in:
Jaarboek, 1972, Amsterdam, pp. 153-159

KLAAS HANZEN HEEROMA
(13 september 1909 — 21 november 1972)

Herdenking van

Klaas Hanzen Heeroma

(13 september 1909 – 21 november 1972)

door P. J. Meertens

Nu we, zoveel vroeger dan we verwachten mochten, het wetenschappelijk leven van Klaas Hanzen Heeroma kunnen overzien, vallen ons daarbij al dadelijk twee dingen op: zijn verbazingwekkende produktiviteit en zijn veelzijdigheid binnen het werkkterrein, dat hij zich had gekozen, de Nederlandse taal- en letterkunde. De bundel die we hem bij zijn zestigste verjaardag aanboden noemden we: *Zijn akker is de taal*. Er is nauwelijks een aspect van die taal te noemen waarvoor hij geen belangstelling had en waarover hij niet heeft gepubliceerd. Van zijn studentjaren af tot na zijn dood is een vrijwel onafgebroken reeks van boeken en tijdschriftartikelen verschenen, die geen vakgenoot onverschillig lieten, die enthousiasme of weerstanden wekten, maar die altijd dit gemeen hadden, dat ze geschreven waren met een groot élan, met een bezieling die op de lezer oversloeg.

Het minste dat men al van hem kan zeggen is, dat hij een uitermate boeiende figuur was, wiens wetenschappelijke loopbaan gekenmerkt wordt door een reeks van verrassende vondsten, die soms in tegenspraak tot elkaar schijnen te staan – en een enkele keer dat ook inderdaad doen. Heeroma legde zich nooit vast; hij deed met evenveel gemak afstand van een wetenschappelijke opvatting als waarmee hij die gevonden had. Want zo spontaan als hij in het leven was, was hij ook in zijn werk; van een nieuwe vondst, een nieuwe theorie wilde hij de vakgenoten zo spoedig mogelijk deelgenoot maken, terwijl hij intussen doorwerkte op hetzelfde terrein en het zodoende kon gebeuren, dat hij een jaar later het gevondene als verouderd moest verwerpen. Meer bezadigde werkers waren dan wel eens lichtelijk onthutst.

Zelden is een neerlandicus – of een nederlanderist zoals hijzelf placht te zeggen – zo opgegaan in, zo meegesleept door zijn enthousiasme als hij. Hij voelde zich als een ontdekkingsreiziger op het terrein van de taal, bezeten door de drang, door te dringen in gebieden waar nooit eerder iemand doorgedrongen was. Hij had maar weinig gegevens nodig om er een theorie mee op te bouwen; hij wist zelf maar al te goed hoe aanvechtbaar die moest zijn, wat hem niet weerhield, ervoor te vechten. En in elk geval opende ze verrassende perspectieven.

In 1928 ging Heeroma, die in 1909 geboren was, in Leiden Nederlands studeren. Hij ging naar Leiden om Albert Verwey, die op de gymnasiast een diepe indruk had gemaakt. In de rede ter herdenking van Verwey's eeuwgetijde in 1965 heeft hij voor wie dat nog niet wist duidelijk gemaakt wat Verwey voor hem heeft betekend. „Als ik mijn leven overzie,” schreef hij, „moet ik zeggen dat de enige van wie ik mij levenslang de leerling ben blijven voelen Albert Ver-

wey is." En dan bedoelde hij niet zozeer de literair-historicus als wel de dichter, die — ik citeer hem opnieuw — „als dichter, als verzenlezer tot de filologie kwam om iets aan de werkwijze der filologen toe te voegen: het lezen met het oor, het lezen met de verbeelding." „Het meest wezenlijke wat Verwey voor mij gedaan heeft doordat hij mij geplaatst heeft in het mythische verband van zijn „beweging", is dat hij mij de moed heeft gegeven in de wereld van de wetenschap als dichter mijzelf te blijven. Zijn voorbeeld heeft mij de overtuiging gegeven dat ik door als dichter mijzelf te blijven de wetenschap niet te kort doe, maar er integendeel iets aan toevoeg, een nieuw kenmiddel, een nieuw soort kennis." In dit getuigenis ligt de sleutel van Heeroma's wetenschappelijk leven.

Eigenlijk is Heeroma zijn loopbaan begonnen als literair-historicus, nog eigenlijk als dichter. In zijn studentenjaren heeft hij op grond van zijn dichterschap de protestants-christelijke tijdschriften *Opwaartse Wegen* en *De Werkplaats* meegeredigeerd. In de vlotte stijl die hem ook toen al eigen was schreef hij daarin meestal over eigentijdse letterkundigen. Wat hij schreef legde ook destijds al blijk af van een opmerkelijke eruditie, een grote belesenheid en een helder inzicht in de materie die hij behandelde, om het even of het een auteur, een studie of een letterkundig verschijnsel was. Ditzelfde geldt dan ook van zijn eerste boek, dat in 1934, toen hij nog student was, verscheen, *Het derde réveil*, een bloemlezing uit het werk van jong-protestantse dichters, waaraan een uitvoerige inleiding voorafging. Het was een verrassend boek, maar ook een boek dat vraagtekens opriep. Het zou niet de laatste keer zijn dat men, met alle respect voor zijn kwaliteiten, de stoutmoedige visie die hij op zijn lezers wilde overdragen niet voetstoots accepteerde. Niet iedereen zag zo dadelijk dat derde réveil. Wie na veertigjaar dit boek opnieuw leest, vindt er — en dat is de reden dat ik het noem — al de eigenschappen in terug die ook voor zijn latere, meer wetenschappelijk werk telkens opnieuw karakteristiek zouden zijn: de overmoedige durf en het lanceren van een gewaagde stelling, die hij vervolgens met een aantal argumenten tracht te bewijzen, dikwijls weliswaar niet helemaal overtuigend, maar die het betoog toch belangrijk maken omdat de bewijsgronden verrassen door de intelligentie waarmee ze worden voorgedragen. Ook bij de jonge Heeroma moest men al voorzichtig zijn, zich niet te laten meeslepen door zijn enthousiasme, door zijn volstreekte geloof in de zaak die hij voorstond.

Al was Heeroma dan om Verwey naar Leiden gegaan, zijn dissertatie lag niet op literair-historisch gebied. In 1935 sloot hij zijn studie af met een proefschrift *Hollandse dialectstudies*. Met deze gedegen, ook in de buitenlandse vakpers uitstekend beoordeelde studie legde hij de grondslag voor een dialectologisch oeuvre van een respectabele omvang en een even respectabel gehalte. Het jaar daarop stelde een studiebeurs hem in de gelegenheid de dialectcentrales van Marburg, Gent en Leuven te bezoeken om de problematiek van de dialectologie ook van andere gezichtspunten uit te bestuderen. Na zijn terugkomst werd hij in 1936 opgenomen in de staf van het *Woordenboek der Nederlandsche taal*. In 1942 werd hij, later dan men had mogen verwachten, tot redacteur benoemd. De jaren die hij bij het *Woordenboek* heeft doorgebracht waren niet de gelukkigste van zijn leven. Heeroma behoorde niet tot het type van de studeerkamergeleerde, die voor

zich zelf verzekerd van zijn wetenschappelijk gelijk, ongevoelig voor lof of blaam zijn eigen weg gaat. Hij was er te veel gemeenschapsmens voor; hij had een sterke behoefte aan een voortdurend contact met vakgenoten, aan een discussie waarin men naar hem luisterde en waarin hij luisterde naar de ander, in wie hij altijd de deelgenoot zag, de „speelgenoot”, zoals hij het tegen het eind van zijn leven zou noemen. Zoals hij zelf zich verdiepte in de mening ook van degenen van wie hij principieel van mening verschilde, eiste hij van anderen dat ze ook zijn ideeën au serieux zouden nemen, ook al was men het er grondig mee oneens. Dat contact vond hij bij het *Woordenboek* in onvoldoende mate. Hij was een geboren lexicoloog en lexicograaf, van het begin af ten volle berekend voor zijn taak en zich daarvan ook bewust, en hij had er moeite mee, van oudere redacteuren te moeten aanvaarden wat hij als schoolmeesterlijke betutteling ervoer. Bovendien was hij met hart en ziel docent, en zijn taak aan de Haagse School voor Taal- en Letterkunde en aan de Vrije Leergangen van de Vrije Universiteit kwam maar zeer ten dele tegemoet aan zijn verlangen naar een volledige en volwaardige docentstaak. De gedachte, tot zijn pensionering aan het *Woordenboek* verbonden te moeten blijven, werd hem toen hij de veertig naderde meer en meer tot een obsessie, en in de naoorlogse jaren heeft hij er wel over gedacht de schepen achter zich te verbranden en een hele nieuwe richting in te slaan, die van de theologie. Maar ook in dit geval was, toen de nood het hoogst gestegen scheen, de redding nabij: in 1949 ontving hij het verzoek, de Nederlandse taal te doceren aan de Universiteit van Indonesië te Djakarta. Dat hij dit verzoek accepteerde is beter te begrijpen dan dat hij bovendien geloofde, de gelegenheid te krijgen er iets op te bouwen dat voor de Indonesische cultuur van blijvende waarde zou worden. In 1952 moest hij naar ons land en naar het *Woordenboek* terugkeren. Met de bruisende activiteit die hem altijd voortstuwde heeft hij in de drie en een half jaar die hij in Indonesië heeft doorgebracht veel werk verzet, meer dan men van hem had mogen eisen, maar geen wetenschappelijke arbeid die er diepe sporen heeft achtergelaten. Gelukkig voor hemzelf en voor de wetenschap kon hij al het jaar daarop zijn al zo spoedig afgebroken universitaire loopbaan voortzetten als hoogleraar in de Nedersaksische taal- en letterkunde aan de Universiteit van Groningen. Deze nieuw opgerichte leerstoel zou hij zich zeker niet hebben uitgekozen wanneer er ook andere mogelijkheden waren geweest, maar aangezien die er op dat moment niet waren, was hij er gelukkig mee. Geboren te Hoorn op Terschelling, had hij vrijwel zijn hele jeugd in Zwolle doorgebracht; in het Nedersaksische land voelde hij zich wel thuis en hij had er al meermalen over geschreven. Ten gevolge van interne meningsverschillen binnen de faculteit heeft deze leerstoel zelf minder voor hem betekend dan men had mogen verwachten, maar des te groter voldoening gaf hem het directeurschap van het *Nedersaksisch instituut*, dat eind 1953 werd opgericht. Met de energie die hem zo eigen was ging hij aan de slag; de al eerder heropgerichte *Driemaandelijkse bladen* werden onder zijn redactie en die van zijn naaste medewerker Naarding het orgaan van het Instituut, er werden aan weerszijden van de grens ontmoetingsdagen georganiseerd, er werd over en weer contact gezocht met de universiteiten van Hamburg, Munster en Göttingen, waar eveneens Nederduitse leerstoelen bestonden. Maar vooral heeft hij een groot deel

van zijn onuitputtelijk lijkende werkkraft gegeven aan de *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*, die sinds 1959 begon te verschijnen en die vooral problemen van extern-linguïstische aard aan beide zijden van de landsgrens met Duitsland behandelde.

Heeroma had al voor hij in Groningen kwam zich beziggehouden met *Oostnederlandse taalproblemen*, zoals de titel luidt van een studie uit 1951 die hij in de *Mededelingen* van onze Afdeling uitgaf. In 1953 publiceerde hij een verhandeling over *De Westfaalse expansie*. Over hetzelfde onderwerp sprak hij in 1954 samen met zijn Munsterse collega William Foerste voor de Dialectencommissie. In alle drie deze studies boeit ons de systematiek van zijn werkwijze. Juist omdat deze altijd suggestief was, onthield hij ons niets van het materiaal waarop zijn betoog berustte, zodat wie wilde het kon bestrijden.

Heeroma heeft vooral naam gemaakt als dialectoloog. Meer dan enig ander onder zijn vakgenoten heeft hij daarbij belangstelling getoond voor de oudste perioden van de Nederlandse taalgeschiedenis. Het ingwaeoons heeft hem levenslang beziggehouden; hij schreef er al over in zijn dissertatie en zijn laatste, posthuum verschenen studie is een studie *Zur Raumgeschichte des Ingwäonischen (Zeitschr. f. Dialektologie u. Linguistik, 1972)*. Er zijn weinig onderwerpen in de taalgeschiedenis van West-Europa die zozeer uitlokken tot speculaties als dit, en Heeroma kon zich hier dan ook geheel uitleven. Maar dat hij daarnaast ook een exact geleerde kon zijn, die alleen op grond van niet aan enige twijfel onderhevige feiten een betoog kon opbouwen, bewijzen zijn werk aan het *Woordenboek* en een aantal lexicografische studies die zonder uitzondering uitmunten door een zeer zorgvuldige bewijsvoering.

Heeroma was ook dichter, geen dichter van het formaat der grootsten van zijn generatie, maar wel van zuivere, expressieve, diepgevoelde gedichten, met een uitgesproken godsdienstige ondertoon. Voor de verzetspoëzie die hij in de oorlogsjaren schreef werd hij in 1945 bekroond door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Toen hij begon te dichten nam hij de naam van zijn voorvader Muus Jacobse, een visser van het eiland Marken, tot schuilnaam; hij wilde zijn werk als dichter gescheiden houden van dat van de man van wetenschap. Maar het besef, te leven uit een dichterlijke inspiratie, waarin zoals we al zagen Verwey zijn voorbeeld was, leidde hem er steeds meer toe, dit element ook in zijn wetenschappelijk werk te betrekken. Het heeft in de laatste fase van zijn leven tot een bijna catastrofaal conflict met enkele vakgenoten geleid.

In de laatste jaren van zijn leven heeft Heeroma zich meer dan tevoren beziggehouden met de letterkunde van onze middeleeuwen. Nadat hij in 1958 een gedegen uitgave met een uitvoerige inleiding had bezorgd van *De fragmenten van de tweede Rose*, zette hij een vrijwel onafgebroken reeks van middelnederlandse publikaties in met de uitgave van het van ouds vermaarde *Gruuthuse-handschrift*, afkomstig uit het Brugge van het laatste decennium van de 14de eeuw, dat enkele van de beroemdste gedichten uit onze late middeleeuwen bevat. Het boek verscheen ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, waarvan Heeroma destijds voorzitter was, met opzet voor dat jaar gekozen omdat men een voorzitter van allure wenste. In een zeer uitvoerige

inleiding, een doorwrocht betoog, wees hij de Brugse regent Jan Moritoen aan als de enige dichter van de bijna 150 liederen die dit handschrift bevat. Deze nieuwe uitgave, sinds lang een dierbare wens van de Nederlandse filologie, behoort tot de publikaties van Heeroma waaraan hij de meeste waarde hechtte, al was het alleen maar omdat hij de overtuiging bezat, in de persoon van Jan Moritoen aan de Nederlandse letterkunde een belangrijke figuur te hebben toegevoegd. Hij had het boek, bijna 600 bladzijden groot formaat, in nog geen vijf maanden geschreven en de eigenlijke conceptie was in nauwelijks tien dagen ontstaan, „dagen en nachten van een uiterste geestelijke concentratie, zoals een mens maar een enkele maal in zijn leven kan opbrengen”, zoals hij het zelf formuleerde. Hij verwachtte van de vakgenoten instemming met zijn nieuwe en verrassende visie op dit handschrift, waarvan de structuur tot dusver niet doorzichtig was geweest. Die instemming bleef uit. Wat hij zelf als overtuigende bewijsgronden aanzag overtuigde de vakgenoten allerminst.

Niets in zijn hele wetenschappelijke loopbaan heeft hem zozeer gegriefd als deze vrijwel unanieme afwijzing van het boek, dat hijzelf als zijn magnum opus beschouwde, maar méér nog het gebrek aan collegialiteit binnen het vakconvent, dat hij meende te bespeuren en dat ook naar mijn misschien wat objectievere mening moeilijk kon worden ontkend. Hij was – de woorden zijn van hemzelf – totaal uit het lood geslagen, maanden lang heeft hij niets kunnen doen en vooral het voortwerken aan het tweede deel van het boek, dat in 1967 of 1968 had moeten verschijnen, was hem volstrekt onmogelijk. Toen hij zich van deze inzinking hersteld had, heeft hij in een aantal artikelen zijn standpunt nader toegelicht en verdedigd. Deze toelichting is wel het duidelijkst in zijn reactie op de bezwaren die ons medelid Lieftinck naar voren had gebracht, „waardig en wetenschappelijk” – de woorden zijn van Heeroma zelf – in een artikel dat hij *Avontuurlijke wetenschap* had genoemd. Heeroma noemde zijn repliek *Defence of adventure*. „Wie aan mijn boek recht wil doen,” schrijft hij, „moet het in de eerste plaats zien als het werk van een leerling van Verwey.” En verder – men herkent de woorden die ik eerder aangehaald heb –: „Het meest wezenlijke wat Verwey voor mij gedaan heeft (—) is dat hij mij de moed heeft gegeven in de wereld van de wetenschap als dichter mijzelf te blijven.” Nooit tevoren had hij „de evocatie der verbeelding” zozeer verdedigd als de leidraad voor zijn wetenschappelijk literair-historisch werk. Hij zou het twee jaar later met zo mogelijk nog groter nadruk herhalen in zijn antwoord aan Gerritsen, waarin hij in bijzonderheden beschrijft hoe hij achtereenvolgens de dichter van *De tweede Rose* en die van het *Gruuthuse-handschrift* had ontdekt door zijn „versgehoor”, dat geen controleerbaar kenmiddel is, zich weliswaar aan wetenschappelijke waarneming onttrekt, maar niettemin, meent hij, goede diensten kan bewijzen bij wetenschappelijk onderzoek.

Vooraf in zijn laatste jaren heeft Heeroma, „met een soort bezetenheid”, zoals hij het zelf aanduidde, het ene boek na het andere gepubliceerd: *Der Mensch in seiner Sprache* (1964), *Nader tot een taaltheologie* (1967), *Sprekend als nederlander* (1968), *Spelend met de spelgenoten* en *De andere Reinaert* (1970). In de *Mededelingen* van onze Afdeling verschijnt nog *Maerlants Torec als „sleutel-*

roman". Voor een deel waren het bundels verzamelde, geheel of ten dele al eerder gedrukte essays, verspreid over tijdschriften, maar nu sterker benadrukt in hun samenhang. Het is alsof Heeroma zijn niet zelden gewaagde theorieën nog eens aan een bredere lezerskring heeft willen voorleggen, gedreven door de wil, te worden verstaan. In dit korte herdenkingswoord kan ik onmogelijk op alle dieper ingaan; daarom memoreer ik alleen zijn nieuwe eveneens nogal geruchtmakende hypothese over Willem die *Madoc* maakte en daarna de *Reinaert* schreef. Heeroma houdt hem voor een geestelijke, misschien uit Dordrecht, die zich door het schrijven van zijn gedicht had gewroken op mededichters, die hem monddood hadden willen maken. In de even geestige als originele, tegelijk ook ontroerende brief, waarin hij het boek aan een van zijn dochters opdroeg, verdedigt hij, ook nu weer met een beroep op Verwey, het goed recht van de „goeie inval”, waarvan de échte wetenschap het moet hebben. „Wetenschap is een samenspel van inval en methode. Zo heb ik als wetenschapsman leren leven en zo wil ik ook blijven leven.” Zoals Lieftinck eerder de uitgave van het *Gruuthuse handschrift* alle eer liet weervaren, deed ons medelid De Bruin dit ten opzichte van *De andere Reinaert*, in een uitvoerige bespreking. Ook hij is niet overtuigd, maar ook hij ontvouwt zijn bezwaren op een rustige, evenwichtige wijze en in het besef dat hij de degens kruist met een tegenstander van formaat. Was Heeroma altijd in deze trant aangevallen, dan was er nooit aanleiding voor hem geweest zich zo gegriefd te voelen als hij nu heeft gedaan. De dood heeft hem overvallen voor hij op deze reactie heeft kunnen reageren.

In de laatste fase van zijn leven heeft hij ook een paar belangrijke studies geschreven over persoons- en familienamen. Al eerder had hij belangstelling getoond voor toponymische onderwerpen, maar zijn interesse voor de antroponymie werd zo niet gewekt, dan in elk geval toch gestimuleerd door het *Nederlands repertorium van familienamen*, een uitgave van onze Naamkundecommissie, waaraan hij vrijwel van het begin af zijn medewerking had toegezegd. Voor de delen *Overijssel* en *Gelderland* schreef hij, samen met zijn medewerker Ebeling, een breed opgezette en instructieve inleiding. Was hij in leven gebleven, dan zou hij ook het deel *Noord-Brabant* hebben ingeleid. Het statistisch materiaal dat in deze reeks bewerkt wordt heeft hem bovendien aanleiding gegeven tot enkele studies op het gebied der familienamengeografie, waarin hij o.a. door een vergelijking van de huidige familienamen in het oosten van ons land met de door Slicher van Bath bijeengebrachte hoevenamen uit de 14de en 15de eeuw in hetzelfde gebied een verrassende overeenkomst tussen beide heeft kunnen aantonen. Daarop volgde zijn samen met de frisis Miedema geschreven *Perspectief der doopboeken* (1972), waarin Heeroma de waarde van de historische voornamengeografie voor de dialectgeografie duidelijk in het licht heeft gesteld. Het is wel geen gewaagde veronderstelling dat hij juist op dit onomastisch gebied, waarop hij zich nog maar zo betrekkelijk weinig bewogen had, nog nieuwe wegen had kunnen inslaan, en wie zal zeggen naar welke onvermoede einders ze hem en ons gevoerd zouden hebben.

Een zo dynamische persoonlijkheid als Heeroma was moest weerstanden op-

wekken. Dat heeft hij dan ook zijn leven lang gedaan. Hij was niet meegaand; wanneer hij meende dat hij beslist gelijk had – en dat meende hij nog al eens bleef hij op zijn stuk staan. Wie hem van nabij heeft gekend begrijpt dat niet elke hoogleraar het als een onverdeeld voorrecht zou hebben beschouwd, deze zware vakgenoot naast zich te zien optreden. Maar niemand zal willen bestrijden dat hij op grond van zijn wetenschappelijke kwaliteiten recht zou hebben gehad op een ordinariaat in de Nederlandse taal- of letterkunde aan een Nederlandse universiteit. Dat hem deze leerstoel voor luttele jaren alleen in Indonesië is vergund heeft een schaduw op zijn leven geworpen. Overigens heeft het hem aan eerbewijzen niet ontbroken. In 1963 werd hij lid van onze Afdeling, waarvan hij al eerder correspondent was geweest. Het lidmaatschap van een aantal binnen- en buitenlandse genootschappen, de toekenning van de Joost-van-den-Vondel-Preis, de Ubbo-Emmius-medaille en de Matthias-de-Vries-penning en zovele andere onderscheidingen die hem te beurt vielen, hij heeft er stuk voor stuk van genoten als evenzovele blijken van waardering van de zijde van wie bevoegd waren de merites van zijn werk op hun waarde te schatten.

Met een onstuimige vaart is hij door de wetenschap gegaan, van vondst tot vondst, van inval tot inval. Hij was een gedrevene, die minder van de feiten uitging dan van de idee, de visie die het voor anderen niet bewezene, maar voor hemzelf het rotsvaste axioma was. Dat was, ik zou willen zeggen het charmante in zijn werk, maar tegelijk ook het gevaarlijke, het riskante. En dat wist hij.

De Nederlandse taalkunde en letterkundige geschiedenis zijn zonder Heeroma niet meer denkbaar. Hij heeft ons zozeer overstelpt door de stortvloed van zijn ideeën en theorieën, dat we nog niet ten volle in staat zijn geweest daaraan de aandacht te geven die ze vragen. We mogen zijn wetenschappelijk leven dan nu kunnen overzien, de som ervan opmaken kunnen we in afzienbare tijd zeker nog niet.*

* Ik heb in dit herdenkingswoord alle nadruk gelegd op Heeroma's strikt wetenschappelijke werk en andere aspecten van zijn activiteit niet of nauwelijks ter sprake gebracht, zoals zijn aandeel aan de nieuwe bijbelvertaling, aan de nieuwe berijming van de Psalmen (1968) en aan het Liedboek van de kerken (1973). In zijn levensbericht in het Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde wordt daarop nader ingegaan.